

УДК 343.13

А. Мурзановська,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЮВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Прийняття в 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) започаткувало якісно новий етап розвитку кримінального процесу в нашій державі. Проте проблеми забезпечення ефективності застосування норм кримінального процесуального права залишаються невирішеними. Саме тому вбачається, що серед основних спрямувань забезпечення ефективності й дієвості кримінального провадження в цілому та досудового розслідування зокрема з повним правом можна назвати розробку й подальший розвиток концепції кримінально-процесуальної відповідальності. Адже для досягнення призначення, мети та завдань кримінального провадження вкрай важливе, з одного боку, дотримання встановленої кримінальним процесуальним правом процесуальної форми, а з іншого – чітка визначеність у законі правових наслідків за порушення заборон, невиконання чи неналежне виконання обов'язків. У зв'язку із цим дуже важлива відповідальність як державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, за дотримання приписів закону, так і інших суб'єктів кримінального процесу за виконання покладених на них кримінальним процесуальним законом обов'язків.

Питанням процесуальних засобів забезпечення дотримання норм кримінального процесуального закону в різних аспектах завжди приділялась увага в доктрині, адже пошук нових і вдосконалення вже існуючих засобів перебуває в постійному розвитку. Питання, що стосуються проблем кримінально-про-

цесуальної відповідальності, розглядалися як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях, хоча здебільшого в межах досліджень заходів державного примусу загалом. Для розгляду окреслених питань велике значення мають наукові розробки таких учених, як Ю.П. Аленін, В.М. Ветрова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.С. Іоффе, З.Д. Енікеев, З.З. Зінатуллін, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, О.Е. Лейст, П.О. Недбайло, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Ю.М. Оборотов, І.Л. Петрухін, В.В. Рожнова, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло, Н.А. Чечіна, П.С. Елькінд, О.Г. Шило та інші.

Наукові дослідження в цій сфері в сучасній українській процесуальній літературі мають вибіркового характеру. Окремі питання розглядалися у кандидатських дисертаціях, наприклад, на загальнотеоретичному рівні – робота О.В. Іваненко «Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні» (2007 р.), на галузевому рівні – дослідження О.Ю. Хабло «Зловживання у сфері кримінального процесу» (2008 р.), Л.В. Гаврилюк «Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади» (2009 р.), Л.Я. Стрельбіцької «Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України» (2015 р.), Е.Є. Томіна «Процесуальні порушення у досудовому та судовому провадженні» (2016 р.). Також серед праць із цієї тематики можна згадати монографію Л.Д. Удалової та О.Ю. Хабло «Зловживання у сфері кримінального процесу» (2010 р.).

Серед останніх досліджень заслуговують на увагу статті О.В. Андрушко,

Н.Р. Бобечко, Р.М. Білокінь, А.Я. Хитра, Л.О. Максимової, А.М. Мартинціва, у яких на основі КПК України 2012 р. розглянуті окремі питання кримінально-процесуальної відповідальності суб'єктів, щодо яких можливе застосування кримінально-процесуальної відповідальності, проблеми кримінальної процесуальної кваліфікації, грошового стягнення. Проте можна зробити висновки, що питання кримінально-процесуальної відповідальності не були предметом комплексного дослідження в українській кримінально-процесуальній науці, а отже, і система заходів кримінально-процесуальної відповідальності залишилась поза увагою науковців, хоча важливість цього питання для вивчення механізму кримінально-процесуального регулювання й забезпечення ефективності кримінального провадження не викликає сумнівів.

Метою статті є розгляд проблемних питань конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності за новим КПК України.

Як нами вже неодноразово зазначалося, кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка передбачається нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку у сфері кримінального провадження та може бути визначена як існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленні (звуженні обсягу) його суб'єктивних прав.

Визначення кримінально-процесуальної відповідальності як застосування заходів державного (кримінально-процесуального) примусу, встановлених санкцією кримінально-процесуальної норми, вказує не лише на правовий характер кримінально-процесуальної відповідаль-

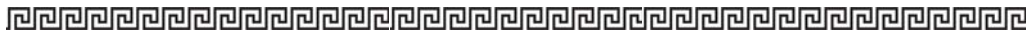
ності, а й на значимість санкції правової норми для визначення змісту цієї відповідальності, а отже, і заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

У кримінальному процесуальному праві виділяють штрафні (каральні) та правовідновлювальні заходи кримінально-процесуальної відповідальності [1, с. 101–102], що ґрунтується на поділі кримінально-процесуальних санкцій на штрафні та правовідновлювальні [2, с. 60–72]. Зазначимо, що ця класифікація не єдина [3, с. 40–46; 4, с. 5; 5, с. 101–122], проте, на нашу думку, найбільш доцільна та обґрунтована.

За Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.) штрафні (каральні) санкції в кримінальному процесуальному праві були представлені грошовим стягненням, яке покладалось на учасників процесу за невиконання покладених на них обов'язків. Грошові стягнення (штрафи) були передбачені кримінально-процесуальним законодавством за такі склади правопорушень: неявку свідка без поважних причин за викликом органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду; невиконання обов'язків за особистого зобов'язання; невиконання батьками обов'язків із нагляду за дітьми. Вказані склади правопорушень вичерпували можливі випадки накладення штрафів у кримінальному провадженні за КПК 1960 р. як кримінально-процесуальну відповідальність.

Штрафами (або грошовим стягненням, як вони називались у кримінальному процесі) майже вичерпувався весь арсенал штрафних (каральних) процесуальних санкцій, проте як раніше, так і зараз цей перелік може бути продовжений, адже штрафні санкції можуть бути пов'язані з накладенням на суб'єкта не лише додаткового обов'язку майнового характеру, а й додаткового обов'язку, що має інший характер, а також вони можуть бути пов'язані з позбавленням прав суб'єктів кримінального процесу в конкретному провадженні.

Новий КПК України серед заходів забезпечення кримінального провадження передбачає грошове стягнення, що застосовується до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності за невиконання покладених на них обов'язків. Проте питання щодо правової природи грошового стягнення в кримінальному провадженні залишається досить дискусійним не тільки у вітчизняній науці. Різноманітність тлумачення його на теоретичному рівні та різне нормативне закріплення в кримінальних процесуальних кодексах зарубіжних країн також свідчить про складність цього питання. У кримінально-процесуальному законодавстві зарубіжних країн існує різне тлумачення сутності грошового стягнення як заходу кримінально-процесуального примусу, а також осіб, до яких воно може бути застосоване. Вирішення цих питань і регламентація схожих заходів примусу в законодавстві відрізняються суттєвою своєрідністю [6].

На наше переконання, грошове стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності належить до штрафних заходів, які пов'язані з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку штрафного, або карального (у цьому разі майнового), характеру за вчинене кримінально-процесуальне правопорушення.

Грошове стягнення, будучи заходом примусу, що застосовується за ухилення учасників процесу від виконання обов'язків, набуває особливого значення та може стати ефективним засобом забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження, сприяти значному зниженню ухилення від явки на виклики та від виконання процесуальних обов'язків, що на сьогодні досить розповсюджено. Можна цілком погодитись із думкою, що законодавець розглядає грошове стягнення як важливий процесуальний інструмент забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження [7, с. 1]. Саме тому подальшого розвитку й обґрунтування потребує як те-

оретична модель грошового стягнення шляхом удосконалення нормативного закріплення поняття, підстав, переліку суб'єктів, щодо яких може бути застосовано грошове стягнення (який потребує значного розширення), процесуального порядку його накладення, так і практика застосування цього заходу кримінально-процесуальної відповідальності.

Значне місце серед заходів кримінального процесуального примусу посідають запобіжні заходи. Система запобіжних заходів, закріплена в КПК України, дає змогу органу досудового розслідування, прокурору, слідчому судді, судді та суду індивідуалізувати їх застосування з урахуванням тяжкості й характеру вчиненого кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, даних, що її характеризують, інших конкретних обставин.

Запобіжним заходам як виду кримінально-процесуального примусу притаманні всі його ознаки. За своїм змістом такі заходи є примусовими, адже вони застосовуються проти волі й бажання підозрюваних, обвинувачених, примушують їх утримуватись від вчинення дій, заборонених чинним законодавством (наприклад, продовжувати злочинну діяльність), або, навпаки, примушують до певних дій (наприклад, з'являтись за викликами органів слідства й суду). При цьому застосування запобіжних заходів не може розглядатись як кримінально-процесуальна відповідальність, вони мають зовсім іншу правову природу, що зумовлюється метою, підставами їх застосування.

Проте існують випадки, коли застосування запобіжного заходу має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності. Так, згідно із ч. 3 ст. 194 КПК України слідчий суддя, суд має право зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом, якщо прокурор доведе обставини, передбачені в п. 1

ч. 1 ст. 194 КПК України (наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення), проте не доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, які передбачені ст. 177 КПК України та на які вказує слідчий, прокурор, а також недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику чи ризикам, зазначеним у клопотанні. Якщо така особа порушить вказані зобов'язання (що не є запобіжним заходом), до неї може бути застосовано запобіжний захід, і це, на нашу думку, може розглядатись як застосування заходу кримінально-процесуальної відповідальності. Таким чином, як захід кримінально-процесуальної відповідальності можна розглядати обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтись за кожну вимогою до суду чи іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом згідно зі ст. 194 КПК України.

Інший випадок, коли застосування запобіжного заходу може розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, має місце в разі порушення особою, щодо якої обрано запобіжний захід, обов'язків, покладених на неї слідчим суддею або судом, та застосування до неї більш суворого запобіжного заходу. У такому разі наявні ознаки кримінально-процесуальної відповідальності: кримінально-процесуальне правопорушення, реалізація кримінально-процесуальної санкції, передбаченої КПК України, тобто настання несприятливих наслідків штрафного характеру, що знаходять вираження в накладенні на особу додаткових обов'язків.

Зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий передбачає необхідність досягнути мети щодо виконання підозрюваним (обвинуваченим) обов'язків у правовідносинах, що виникають під час застосування запобіжних заходів. Якщо, наприклад, особа, щодо якої

обрано запобіжний захід «особисте зобов'язання», ухиляється від слідства й суду або продовжує займатись злочинною діяльністю, то застосування до неї запобіжного заходу «взяття під варту» забезпечить припинення злочинної діяльності, ухилення від слідства та суду, тобто виконання раніше порушених обов'язків. Однак не можна не враховувати й те, що зміна запобіжного заходу на взяття під варту значно погіршує особисте становище підозрюваного (обвинуваченого), у чому саме знаходить вияв елемент кари за правопорушення.

З прийняттям нового КПК України найбільш поширеними серед досліджених нами судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), щодо зміни запобіжного заходу на більш суворий є рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на тримання під вартою (зазначимо, що раніше найбільш розповсюдженими були рішення про зміну підписки про невиїзд на тримання під вартою). Так, суд, розглянувши провадження, встановив, що ОСОБА_2 неодноразово порушував умови перебування під домашнім арештом. Під час вирішення клопотання про зміну запобіжного заходу ОСОБА_2 особисто підтвердив, що він п'ять разів порушував порядок перебування під домашнім арештом, не пояснюючи причини такої поведінки. Суд вирішив змінити запобіжний захід щодо ОСОБА_2 з домашнього арешту на тримання під вартою на строк 60 днів [8].

В іншому рішенні, розглядаючи обвинувачення ОСОБА_2, до якого було обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту з покладенням на нього відповідних обов'язків, у тому числі носити електронний засіб контролю – браслет, який було продовжено на строк 2 місяці, проте обвинувачений порушив вимоги щодо носіння електронного засобу, самостійно зняв його за допомогою кусачок та покинув місце проживання, суд змінив запобіжний захід на тримання під вартою [9].

З наведеного можна зробити висновки, що в більшості випадків зміна запобіжного заходу в разі його порушення хоч і є результатом вчинення кримінально-процесуального правопорушення підозрюваним або обвинуваченим, проте є наслідком неправильного прийняття рішення про обрання запобіжного заходу, тобто не були повною мірою враховані всі умови для обрання конкретного заходу. Також привертає увагу те, що як раніше, так і тепер під час вирішення питання про зміну запобіжного заходу на більш суворий суди, як правило, обирають лише тримання під вартою.

Далі зупинимось на розгляді звернення застави в дохід держави, яке, на нашу думку, є нічим іншим, як заходом кримінально-процесуальної відповідальності, передбаченої штрафною (каральною) санкцією. Згідно із ч. 1 ст. 182 КПК України застава як запобіжний захід полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та за умови звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків.

Під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки та наслідки їх невиконання, а заставодавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків (аналогічна норма містилась у ч. 3 ст. 154 № КПК 1960 р.). У разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді,

суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки або якщо порушив інші покладені на нього під час застосування запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави й зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України та використовується в порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору (ч. 8 ст. 182 КПК України).

Аналіз судових рішень, розміщених у ЄДРСР, дає підстави стверджувати, що звернення застави в дохід держави також є дуже поширеним заходом кримінально-процесуальної відповідальності. Так, наприклад, Тиврівський районний суд Вінницької області розглянув заяву ОСОБА_1 про повернення застави в кримінальному провадженні щодо ОСОБА_2. ОСОБА_2 та заставодавець порушили покладені на них обов'язки, оскільки ОСОБА_2 злісно ухилявся від явки на виклики слідчого. Як наслідок, 22 жовтня 2013 р. було винесено ухвалу про надання дозволу на його затримання з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та 30 квітня 2014 р. йому обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Застава, внесена в цій справі, не була звернена в дохід держави. Суд вирішив заставу в розмірі 22 940 гривень звернути в дохід держави [10].

Іншим видом штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності є заходи з позбавлення суб'єктів кримінального процесу належних їм процесуальних прав у конкретному кримінальному провадженні або звуження обсягу цих прав. Так, як захід кримінально-процесуальної відповідальності можна розглядати невизначення розміру застави під час обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений. Адже в такому разі особа позбавляється права внести визначену

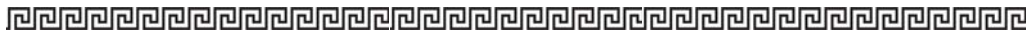
суму застави та, як наслідок, можливість зміни запобіжного заходу на менш суворий і не пов'язаний із позбавленням волі.

Ще один захід кримінально-процесуальної відповідальності можна визначити з огляду на те, що в правовій державі безпеку суб'єктів кримінального провадження зобов'язана забезпечувати держава, як і безпеку кожного громадянина, що передбачається ст. 27 Конституції України. У розвиток положень цієї норми в 1993 р. були прийняті Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У цих законах створена основа для ефективного механізму державного захисту суб'єктів кримінального провадження. Вони встановили осіб, які мають право на захист від протиправних посягань, пов'язаних зі здійсненням ними своїх обов'язків щодо здійснення, участі або сприяння кримінальному судочинству. Також у згаданих законах закріплені органи, що забезпечують такий захист, правовий статус цих органів та осіб, які мають право на захист, наведені самі заходи захисту та порядок їх застосування й скасування, відповідальність за невиконання обов'язків, передбачених цими законами, і порядок фінансування й матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки. Пізніше й КПК 1960 р. був доповнений відповідними статтями.

З іншого боку, КПК 1960 р. в ст. 524 передбачав, що на підставі систематичного невиконання особою, яку взято під захист, законних вимог органів, що здійснювали заходи забезпечення безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування, заходи забезпечення безпеки могли бути скасовані, що у свою чергу має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності. На жаль, КПК України 2012 р. взагалі не регламентує порядок забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні.

Однією з проблем, пов'язаних із визначенням системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності, є визначення правової природи відмови захисника від виконання своїх обов'язків. Згідно із ч. 4 ст. 47 КПК України в разі умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного із захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України (п. 3), захисник після його залучення має право відмовитись від виконання своїх обов'язків. При цьому виникають питання про те, чи можна розглядати це як захід кримінально-процесуальної відповідальності; чи має підозрюваний, обвинувачений у такому разі право залучити іншого захисника; якщо це захисник за призначенням у разі кримінального провадження з обов'язковою участю захисника (ст. ст. 49, 52 КПК України), то чи може захисник відмовитись від виконання своїх обов'язків. Вважаємо, що відмова захисника від виконання своїх обов'язків за наявності підстав, передбачених п. 3 ч. 4 ст. 47 КПК України, має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності; інші зазначені питання потребують законодавчого врегулювання.

Серед заходів, застосування яких тягне позбавлення певних прав, можна назвати видалення обвинуваченого із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні, адже в такому разі він позбавляється можливості брати участь у судовому засіданні, у доказуванні, заявляти клопотання тощо. Так, якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуючого в судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено із зали судового засідання. За повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Новелою КПК

України 2012 р., яка заслуговує на увагу, є те, що якщо такий обвинувачений не представлений захисником, то суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту.

Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитись із доказами, які були досліджені, а також із рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого на весь час судового розгляду судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошуються обвинуваченому після його ухвалення.

Одним із прогресивних положень КПК України, на думку як вітчизняних учених та практиків, так і міжнародних експертів, є запровадження в Україні відновного правосуддя, найбільш відомим інструментом якого є медіація, суть якої в контексті кримінального судочинства полягає в примиренні потерпілого з правопорушником, досягненні консенсусу між сторонами та врегулюванні соціального конфлікту. Передбачалось, що з появою глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» у КПК України значно спроститься процедура розгляду певної категорії кримінальних справ, скоротяться строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду кримінальних справ, а також зменшиться навантаження на систему судових і правоохоронних органів [11].

Перші результати реалізації цих положень кримінального процесуального законодавства підтвердили згадані очікування. Зокрема, за даними Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, з моменту набрання чинності КПК України суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22 653 угоди, з них 11 512 угод про примирення та 11 141 угоду про визнання винуватості. Зі статистичної ін-

формації (яку для моніторингу процесу впровадження в дію нового КПК України, систематизації й аналізу практики його застосування щомісяця надають Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ апеляційні суди України, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя) вбачається збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК України в судовій практиці свідчить про те, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є сталою, без суттєвих коливань і становить у середньому майже 3 000 затверджених угод на місяць. Натомість кількість постановлених судом судових рішень про відмову в затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць та має незначну тенденцію до збільшення [11].

Проте закон передбачає також наслідки невиконання угод про примирення й визнання винуватості. Наслідками невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості є скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди. Скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості, як наслідок невиконання угоди має розглядатись, на нашу думку, як захід кримінально-процесуальної відповідальності. Адже таке рішення тягне для осіб низку несприятливих наслідків.

Серед проаналізованих судових рішень, розміщених у ЄДРСР, у більшості випадків такі вироки на підставі угод було скасовано у зв'язку з тим, що засуджений не відшкодував спричинену матеріальну шкоду [12].

Законами України від 7 жовтня 2014 р. та від 15 січня 2015 р. КПК України доповнено новими нормами, які в сукупності становлять правову основу здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*),

яке, за визначенням І.В. Гловюк, «посідає окреме, особливе місце, оскільки містить елементи як спрощення, так і ускладнення кримінально-процесуальної форми» [13].

З позиції досліджуваних нами питань проведення кримінального провадження (досудового розслідування й судового розгляду) *in absentia* також може розглядатись як захід, що призводить до обмеження прав особи за невиконання нею обов'язків і порушення заборон, адже вона несе на собі негативні наслідки своєї поведінки. При цьому, як зазначає І.В. Гловюк, забезпечення права на захист у частині представлення захисником є однією з обов'язкових умов кримінального провадження *in absentia*, щоб воно могло забезпечити справедливий судовий розгляд [13]. Підкреслюється, що Європейський суд із прав людини неодноразово звертає увагу на те, що в кримінальному впровадженні *in absentia* санкцією за неявку обвинуваченого не може бути заборона участі його захисника. Право кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист за допомогою адвоката є однією із засадничих характеристик справедливого судового розгляду. Обвинувачений не втрачає це право тільки через те, що він не присутній на засіданнях суду [13]. Аналогічна ситуація виникає в разі видалення підсудного із зали судового засідання за порушення порядку, адже за новим КПК України такий підсудний, як уже зазначалося, обов'язково має бути представлений захисником. Попри те, що законодавець повинен бути в змозі перешкоджати випадкам невинуватої відсутності осіб, він, однак, не може їх карати, передбачаючи винятки з права на отримання юридичної допомоги (справа «Ван Гейзегем проти Бельгії» [14]) [13].

Підсумовуючи викладене, можна вказати, що розглянутими нами заходами штрафного характеру вичерпуються штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності за КПК Украї-

ни, що дає змогу зробити висновок про їх обмежений законом перелік, а також про те, що суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності є суб'єкти, які не мають владних повноважень у кримінальному провадженні, що також вказує на певну односторонність штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

Таким чином, до штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності можна віднести такі:

- грошове стягнення;
- звернення застави в дохід держави;
- зміну раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий;
- скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки;
- наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості;
- видалення обвинуваченого із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні;
- невизначення розміру застави під час обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею;
- відмову захисника від виконання своїх обов'язків;
- обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися.

Як постає із цього переліку, кримінальне процесуальне право має досить незначну кількість власних санкцій штрафного характеру. Значно ширшим є коло правовідновлювальних санкцій, які можуть містити як посилення на заходи кримінально-процесуальної відповідальності, так і заходи правового захисту.

При цьому варто мати на увазі, що якщо реалізація штрафних санкцій завжди є заходом кримінально-процесуальної відповідальності, то застосу-

вання заходів, передбачених правовідновлювальними санкціями, не завжди являє собою заходи кримінально-процесуальної відповідальності, адже це можуть бути також заходи правового захисту.

Не зупиняючись на докладній характеристиці заходів кримінально-процесуальної відповідальності, передбачених правовідновлювальними санкціями, підкреслимо лише, що згідно з поняттям кримінально-процесуальної відповідальності, на нашу думку, до цих заходів можна віднести такі:

- накладення судових витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, на спеціаліста в разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК України);

- відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України);

- покладення обов'язків щодо здійснення нагляду на іншого прокурора (ч. 3 ст. 37 КПК України);

- скасування незаконних рішень за наявності відповідних підстав;

- відмову від захисника (ст. 54 КПК України);

- заміну захисника (ст. 54 КПК України);

- усунення законного представника від участі в кримінальному провадженні (ст. 488 КПК України);

- обмеження участі законного представника в кримінальному провадженні (ст. 488 КПК України);

- усунення присяжного в разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України (ст. 390 КПК України);

- рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід (ст. ст. 75, 76, 77, 78, 79, 81 КПК України);

- проведення провадження (досудового розслідування та судового розгляду *in absentia*) (ст. ст. 297-1–297-15 КПК України);

- проведення обшуку в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ

до речей і документів (ст. 166 КПК України);

- неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття (ч. 12 ст. 290 КПК України);

- визнання доказів недопустимим, у тому числі отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК України).

Заходи кримінально-процесуальної відповідальності, які пов'язані з накладенням на особу додаткового обов'язку, не зумовленого основним (порушеним), необхідно відмежовувати від заходів правового захисту. До таких можна віднести, наприклад, виконання обов'язків суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності під примусом без накладення на осіб додаткових обов'язків, у певних випадках – скасування незаконних рішень, привід, встановлення строку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження тощо. Критеріями розмежування кримінально-процесуальної відповідальності та цього суміжного інституту є мета й підстави застосування, коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані відповідні заходи кримінально-процесуального примусу.

Таким чином, визначення видів санкції кримінальної процесуальної норми (штрафних та правовідновлювальних) дає можливість визначити систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності, яка може бути представлена таким чином:

1) штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності:

- грошове стягнення;

- звернення застави в дохід держави;

- зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий;

- скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки;

- наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості;

– видалення обвинуваченого із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні;

– невизначення розміру застави під час обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею;

– відмова захисника від виконання своїх обов'язків;

– обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися;

2) правовідновлювальні заходи кримінально-процесуальної відповідальності:

– накладення судових витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, на спеціаліста в разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття;

– відсторонення слідчого від подальшого ведення слідства;

– покладення обов'язків щодо здійснення нагляду на іншого прокурора;

– скасування за наявності відповідних підстав незаконних рішень;

– відмова від захисника;

– заміна захисника;

– усунення законного представника від участі в кримінальному провадженні;

– обмеження участі законного представника в кримінальному провадженні;

– усунення присяжного в разі невиконання обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України;

– рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід;

– проведення провадження in absentia;

– проведення обшуку в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів;

– неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття;

– визнання доказів недопустимими.

У свою чергу санкції норм, що визначають заходи кримінально-процесуальної відповідальності, повинні містити більш

чітке визначення правових наслідків невиконання або неналежного виконання процесуальних обов'язків усіма суб'єктами кримінального провадження.

Ключові слова: кримінально-процесуальна відповідальність, санкції, заходи кримінально-процесуальної відповідальності.

Статтю присвячено проблемним питанням визначення системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.

Статья посвящена проблемным вопросам определения системы мер уголовно-процессуальной ответственности в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом Украины 2012 г.

The article is dedicated to the problematic issues of determination of the system of measures of criminal procedural responsibility under the Criminal Procedural Code of Ukraine adopted in 2012.

Література

1. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М. : Наука, 1987. – 113 с.

2. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О.Э. Лейст. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 240 с.

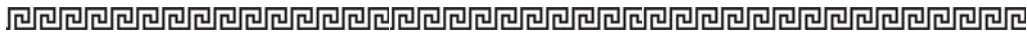
3. Столмаков А.И. Понятие и классификация санкций норм уголовно-процессуального права / А.И. Столмаков // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 40–46.

4. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве / Г.Н. Ветрова. – М. : Наука, 1991. – 160 с.

5. Гейц С.О. Норми кримінально-процесуального права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.О. Гейц ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 193 с.

6. Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності / А.В. Мурзановська // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. –

№ 4. – С. 251–254. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lsej.org.ua/4_2015/68.pdf.

7. Гафизов М.Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М.Х. Гафизов. – М., 2007. – 28 с.

8. Ухвала Андрушівського районного суду Житомирської області від 5 листопада 2014 р. в справі № 272/4514-к (провадження № 1-кп/272/39/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reustr.court.gov.ua/Review/41265674>.

9. Ухвала Івано-Франківського міського суду від 10 березня 2015 р. в справі № 344/17610/15-к (кримінальне провадження № 1-кп/344/596/15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reustr.court.gov.ua/Review/54877320>.

10. Ухвала Тиврівського районного суду Вінницької області від 27 серпня 2014 р.

в справі № 145/830/14-к (провадження № 1-кп/145/88/2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reustr.court.gov.ua/Review/40273913>.

11. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/B4.rar>.

12. Ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 20 листопада 2015 р. в справі № 375/1148/14-к (провадження № 1-в/375/73/15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reustr.court.gov.ua/Review/54013712>.

13. Гловюк І.В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) у системі кримінального провадження України / І.В. Гловюк // Право України. – 2015. – № 7. – С. 16–25.

14. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.